

ИСЛОМ, ЖАМИЯТ ВА ШАХС МУНОСАБАТЛАРИ

Юсуф Мингишевич Якубов

Фалсафа фанлари номзоди, доцент,

Самарканд ветеринария медицинаси Тошкент филиали

АННОТАЦИЯ

Мақолада тарихан шаклланган шахс ва жамият муносабатлари масаласининг ислом манбалари: Қуръон ва ҳадислар ҳамда фикҳда (мусулмон ҳуқуқшунослиги) ўз ифодасини топган талқини ва шу асосда жамиятнинг бошқарилиши, тартибга солиниши диний-фалсафий ва амалий жиҳатлари илмий асослари талқин қилиниб, унинг мафкуравий ва ғоявий аҳамиятга эга бўлган диний бағрикенглик ва халқаро ҳамжиҳатлик ғояларининг ақидавий ва ҳуқуқий асослари қиёсий таҳлил қилинади. Хусусан, ҳозирги давр учун аҳамияти илмий асосланиб, муҳим хулосалар чиқарилган.

Калит сўзлар: Шахс, жамият, Қуръон, ҳадис, фикҳ, қавм, Оллоҳ, уммат, дин, закот, масжид, мадраса, фарз, тақво, шарият, сура, иймон, ушр(тўлов).

КИРИШ

Шахс ва жамият муносабатларининг диний талқинининг ақидавий ва амалий асослари, унинг манбалари ҳисобланмиш, Қуръони карим, ҳадиси шарифлар ҳамда фикҳ (мусулмон ҳуқуқшунослиги) нинг асоси – шариатда ўз ифодасини топган. Ислом таълимотида инсонларнинг шахсий ва ижтимоий ҳаётларининг барча жиҳатлари: моддий ва маънавий, хўжалик ва сиёсий, оилавий ва ижтимоий, ҳуқуқий, илмий ва байналмилалликдан иборат фаолиятлари учун кўрсатмалар мавжуд. Қуръон сураларида жумладан, «ҳадид» сурасида бу ҳақда шундай оят бор: «Биз ўз элчиларимизни ҳужжат (мўъжиза) лар билан юбордик ва улар билан бирга Китоб ҳамда одамлар адолатни барпо қилишлари учун меъзон (тарози ёки меъёр) туширдик. Яна, биз темирни туширдик. Унда қувват ва одамлар учун манфаатлар бордир. Аллоҳ Ўзига ва пайғамбарларига (Аллоҳ йўлида жиҳод қилиш билан) ғойибона ёрдам берадиган кишиларни билиш учун ҳам (темирни яратди). Албатта, Аллоҳ кучли ва қудратлидир» [1].

Мусулмончилик йўлига кирган барча халқлар учун ягона Аллоҳга эътиқод қилишлари, сиғинишлари, шу йўлдан юришлари тўғри бўлади. Чунки,

Юсуф сурасида айтилганидек, «(Ибодат ва дин тўғрисидаги) ҳукм фақат Аллоҳ ихтиёридадир. У ўзидан бошқага сиғинмасликка буюрган. Тўғри дин – мана шу! Лекин одамларнинг аксарияти буни билмайдилар»[1].

Инсон (шахс) фаолиятининг Аллоҳ йўлига бундай боғлиқ бўлишидан, унинг жамиятда тутган ўрни, индивидуаллиги камситилади, деган хулоса келиб чиқмайди. Аксинча, ислом инсон билан жамоа (жамият) ўртасидаги тенгликни, мустақиллигини ҳимоя қилган ҳолда ҳар бир инсон Аллоҳ олдида жавобгарлиги уқтирилади. Ислом манбаларида инсоннинг жамият олдидаги индивидуаллиги йўқолиши мумкин, деган фикрни инкор этувчи оятлар мавжуд. Масалан, Қуръони каримнинг 53-Нажм сураси 39-оятида шундай дейилади: «Инсонга фақат ўзи қилган ҳаракатигина (мансуб) бўлур», ёки бошқа оятларда «(Эй, инсонлар!) Сизларга не мусибат етса, бас, ўз қўлларингиз қилган нарса (гуноҳ) сабабдир» [1] (42:30).

Биринчи Президентимиз И.А.Каримов шахс ва жамият муносабатларининг ривожланиши ва яхши йўлга қўйилиши иқтисодиёт, маънавият ва маърифат билан бир қаторда диннинг ижтимоий ҳаётимиздаги муҳим ўрнига эътибор қаратиб шундай деган эди: «Дин одамзодни ҳеч қачон ёмон йўлга бошламайди. Дин бу дунёнинг ўткинчи эканини, охиратни эслатиб туради, одам боласини хушёр бўлишга, ҳаром йўллардан узоқ юришга, яхши бўлишга, яхши из қолдиришга ундаб туради» [4]

АДАБИЁТЛАР ТАХЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Шахс ва жамият муносабатлари кўпқиррали фаолиятларни ўз ичига олувчи мураккаб ижтимоий жараён бўлиб, унинг шаклланиши ва ривожланиши фақат диний таълимотлар билан чегараланиб қолмасдан, аксинча, дунёвий (фалсафий) ва диний билимлар уйғунлигида амалга ошади. Дунёвий (фалсафий) ва диний билимлар бир-бирига боғлиқ ва бир-бирини тўлдирувчилардир. «Бу икки зоҳирий ва ботиний билимларни эгаллаган ва уларни бир-бирига боғлай олгандагина, инсон чин ҳақиқатни англаб етади, бахтга, саодатга элтувчи йўлни билиб олади» [4].

Фозил қори Ёсин қори ўғлининг «Жума ўғитлари» номли рисоласида, «Ислом эзулик дини» бўлимида, жамиятни ташкил этувчи инсон (шахс) ларни қандай камолотга етишиши ва ҳайвонот олаmidан нима билан фарқ қилиши ҳақида Баҳоуддин Нақшбанд суҳбатидан қизиқ бир мисол келтирилган. Яъни, Баҳоуддин Нақшбанддан шогирдлари сўрабдилар: «Эй, устоз, одамзотнинг

хайвондан фарқи нимада? Кўринишидами, тил-забони, соқоли, кийим-бошларидами, шакл-шамойилидами, жонидами?». Унга шундай жавоб қилган эканлар: «Одамзотнинг хайвондан фарқи, унинг жонида эмас. Эшакда ҳам, чувалчангда ҳам жон бор. Унинг соқолида ҳам эмас, чунки эчкида ҳам соқол бўлади, унинг сўзлашишида ҳам эмас, тўтиқуш ҳам ўргатилса, сўзлашади. Одамзотнинг хайвондан фарқи: фаҳм-фаросатида». Бинобарин, инсондаги фаҳм-фаросат етук бўлиши талаб этилади [7].

Инсон (шахс) нинг шаклланишидаги фаҳм-фаросат хусусияти жуда кўп ахлоқий фазилатларни ўз ичига олади. Улар мазмунини одамийлик, ҳалоллик, покизалик, инсофлик, хушмуомалалик, виждонийлик кабилар ташкил этиб, агар инсонда фаҳм-фаросат етишмаса, улардан ўринли фойдалана олмайди.

Ислом манбаларида шахс ва жамият муносабатларининг таҳлилига чет эллик олимлар ҳам алоҳида эътибор қаратганлар. Жумладан, бу муаммони ислом манбалари асосида талқин қилган олимлардан бири Хуршид Аҳмад бўлиб, у ўз асарининг «Шахс ва жамият муносабатларининг уйғунлиги» бўлимида диний манбаларга асосланиб, шундай деб ёзади: «Ислом индивидуаллик билан жамоалик ўртасида тенгликни яратади» [8]. Шунингдек, «Ислом таълимоти инсон, жамият ва давлат олдида ўз индивидуаллик ҳолатини йўқотади деган фикрни рад этади» [8]. Бу фикрларни Қуръони каримнинг оятлари билан исботлашга ҳаракат қилади: «Инсонга фақат ўзи қилган ҳаракатигина (мансуб) бўлур» [1]. «(Эй инсонлар!), Сизларга не мусибат етса, бас, ўз қўлларингиз қилган нарса (гуноҳ) сабаблидир» [1].

НАТИЖАЛАР

Ҳозирги вақтда ислом таълимотидан ижтимоий тараққиётнинг турли жабҳаларида фойдаланиш, фақат бир мамлакат ичидагина эмас, балки, миллатлараро муносабатларда фойдаланишга ҳаракат қилувчилар, турли кучлар, гуруҳлар, айниқса, диндан ўз сиёсий мақсадлари йўлида фойдаланувчи кучлар юзага келди. Бу ҳаракатлар ўз навбатида ҳар бир мамлакат ичида истиқомат қилувчи мусулмонлар билан бир қаторда бошқа динларга эътиқод қилувчи халқлар ўз таъсирини ўтказмай қолмайди. Ушбу долзарб масалаларга бағишланган Россия, Қозоғистон ва Араб давлатлари олимларининг ишлари ҳам эътиборга молик [9].

МУХОКАМА

Шу муносабат билан биз исломда шахс ва жамият муносабатлари масаласида улкан мафкуравий ва ғоявий аҳамиятга эга бўлган диний бағрикенглик ва халқлараро ҳамжиҳатлик ғояларининг ақидавий ва ҳуқуқий асослари ҳақида тўхталиб ўтишни лозим кўрдик. Аввало, шуни таъкидлаш жоизки, илк ўрта асрлардаёқ диёримиздан етишиб чиққан Имом Бухорий, Имом Термизий, Маҳмуд Замахшарий, Бурҳониддин Марғиноний каби алломалар диний кадриятлардаги шахс ва жамият муносабатлари масаласига реал ҳаёт шароити тақозоси нуқтаи назаридан ёндашишнинг юксак намуналарини намойиш қилганлар. Улар диннинг, шу жумладан, ислом динининг ижтимоий-маънавий моҳият сифатида жамият учун улкан аҳамиятини таъкидлаган ҳолда, унинг жамият учун асосий хизмати, аввало инсонларни юксак ахлоқийлик руҳида тарбиялаш, диний мурасасизлик, адоват ва низо-жанжалларга қарши динлараро – турли динларга эътиқод қилувчи халқлараро ҳамжиҳатлик ва мамлакатлараро ҳамкорликка даъват қилиш ва оқибатда жамиятда барқарорлик, инсонлар ўртасида тинчлик-тотувликни таъминлаш, деб билганлар. Улар халқлар ва мамлакатлар ўртасида ўзаро ишончсизлик, душманлик ҳис-туйғуларининг кучайишига сабаб бўлувчи диний ишончсизлик ва душманликни қоралаб диний бағрикенглик ва дахлсизлик ғояларини илгари сурганлар.

Шахс ва жамият муносабатларини тартибга солиш, жамият тараққиётида давлат арбобларига ёрдам беришда илоҳиётчи олим руҳонийларнинг, хусусан, фикҳшуносларнинг роли катта бўлган. Фикҳ илоҳиётнинг бир соҳаси сифатида ислом тарихида мусулмон ҳуқуқшунослигининг қонун-қоидаларини ишлаб чиқишида муносиб ҳиссасини қўшган. Натижада, шариат мазмуни жамиятдаги моддий ва маънавий ҳаётнинг барча тамойилларини ўз назорати остига олган. Ислом ҳуқуқшунослигида Ўрта Осиёлик машҳур фақиҳлардан Бурҳониддин Марғиноний, Абу Лайс Самарқандий ва бошқаларнинг ўрни катта бўлган.

ХУЛОСА

Мазкур мақолада ёритилган масалалар таҳлилидан қуйидаги хулосаларни чиқариш мумкин:

- биринчидан, исломий манбалар–Қуръон, ҳадис ва фикҳ (мусулмон ҳуқуқшунослиги) да ва улар асосида ишлаб чиқилган шариат кўрсатмаларида шахс ва жамият муносабати ҳурмат ва эҳтиромга сазовор қилиб яратилган ижтимоий моҳият сифатидаги инсоннинг барча ҳуқуқларини, шу жумладан моддий ва маънавий ҳуқуқларини ҳимоя қилиш мақсадига қаратилгандир;

- иккинчидан, бу қадриятлар бир томондан, шахс ва жамият муносабатларининг турли жабҳаларида ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлашга хизмат қилган бўлса, иккинчи томондан, одамларни меҳр-шафқат, мурувват, ўзаро ҳурмат-эҳтиром ва ишонч, дўстона муносабатларга даъват этиши билан шахс ва жамиятнинг маънавий камолот сари юксалишига маълум даражада таъсир кўрсатган;

- учинчидан, шахс ва жамият муносабатлари масаласида диний бағрикенгликка ва халқлараро ҳамжиҳатликка даъват этувчи ғоялар эса, динлараро муросасозлик ва халқлараро ҳамкорлик ва дўстлик ришталарини мустақамлашга хизмат қилган. Улар демократик давлат ва фуқаролик жамиятини барпо қилишни мақсад қилиб олган Ватанимизда ҳозирги даврда ҳам ўз аҳамиятига эга бўлиб қолмоқда;

REFERENCES

1. Шайх Абдулазиз Мансур. Қуръони карим. Таржима ва тафсир Масъул муҳаррир: Баҳром Абдуҳалимов. – Тошкент: Тошкент ислом университети, 2007. 57-сура, 25-оят. – 541 б.
2. Жалолов А.. Мустақиллик масъулияти (сиёсий фалсафий қирралар). – Тошкент: Ўзбекистон, 1996. – 10 б.
3. Каримов И.А. Истиклол йўли: муаммолар ва режалар. //Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996. Т.1. – 26 б.
4. О.Самариддинхон ўғли, М.Хусан ўғли Маърифатга бағишланган умр. – Тошкент: Янги аср авлоди. 2002. – 9 б.
5. Мансуров А., Жўраев У., Лафасов М., Ҳадис илми сабоқлари. – Тошкент: Ф.Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1999. – 22 б.
6. Имом Бухорий. Ал-Адаб ал-Муфрад (Адаб дурдоналари). – Тошкент: Ўзбекистон, 1990. – 76 б.
7. Фозил қори Ёсин қори ўғли. Жума ўғитлари. – Тошкент: Мовароуннахр, 1999. – 4 б.
8. Hurshid Ahmad. Islam Basic Principles and characteristics. Международный Исламский Университет издание: 1 марта 1995. –9 с.
9. Донцов В.Е. Ислам основные принципы и сущность. –М.: Дипломатический ежегодник, «Научная книга». 1997. – С.62-89; «Духовное здоровье личности-залог благополучия общества»; <http://www.orthodox.>, материалы заседание постоянно действующего Совещания при акинер. Повладара-2004 г. 21-января; Салих Тамиев. Имамаль-Бухари.<http://www.islamhanse>.
10. Бурҳониддин Марғиноний. Ҳидоя. Закоат китоби. – Тошкент: Адолат, 2002. Т.1. – 378 б.